УДК [903.531+902.2] (477-25) «16/18»

АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОХОВАНЬ КИЄВА XVI-XVIII ст.

Олена Мельник
Інститут археології Національної академії наук України
Україна, 04210, м. Київ, пр. Героїв Сталінграда, 12
e-mail: melnik.el.3@gmail.com

Історія археологічного вивчення поховань та історичних некрополів пізньосередньовічного та ранньомодерного часу в умовах сучасної активної містобудівельної практики є важливим науковим і пам'яткоохоронним завданням. Особливе значення аналізу результатів здійснених польових досліджень, полягає у можливості пошуку майбутньої оптимальної методики їх ведення.

Спеціальних робіт, присвячених розгляду історії археологічного дослідження поховань Києва XVI-XVIII ст., ще не було опубліковано. Тому дана стаття є першою спробою узагальнення наукових набутків численних експедицій, що працювали на території Подолу, Старої та Печерської частин, а також околиць міста. Могили пізньосередньовічного та ранньомодерного часу потрапили у поле зору дослідників-аматорів у першій чверті XIX ст. Подальше проведення розкопок на території храмів та їх цвинтарів значно розширило джерельну базу поховальних комплексів. Процес отримання нових археологічних матеріалів триває і досі.

В історії вивчення даних пам'яток, спираючись на архівні джерела та періодичну пресу, можна виокремити чотири основні періоди. Перший з них (т. зв. «епоха антикваріанізму») тривав у *1820-1890-х рр.* На жаль, більшість із виконаних у цей час робіт належить до побіжних спостережень. Увагу дослідників і шукачів привертали, насамперед, цінні з матеріальної точки зору знахідки, а поховання раннього Нового часу отримували другорядний статус. За митрополита Євгенія (Болховітінова) протягом 1823-1826 рр. на території Десятинної церкви були здійснені розкопки, у ході яких виявлено багато кісток зі зруйнованих поховань [1]. Наступного року відставний поручник гвардії О.С. Анненков отримав дозвіл на будівництво нової Десятинної церкви. У його листі-зверненні від 1845 р. до генерал-губернатора Д.Г. Бібікова згадані попередні розкопки К.А. Лохвицького у 1825 р., під час яких «у багатьох місцях на цвинтарі не лише фундаменти, але розкопані були труни, не пощадили й кісток померлих» [2]. Далі О.С. Анненков наголошує на необхідності збереження цвинтаря від подальшого руйнування. Однак, практичної реалізації це застереження не отримало.

Утворення Імператорської Археологічної комісії, місцевих археологічних товариств, органів державного контролю за розкопками та проведення з 1869 р. систематичних Археологічних з'їздів стали новим стимулом для досліджень у галузі церковної археології [3]. Вперше поховання XVII-XVIII ст. згадані у вівтарній частині церкви Спаса на Берестові під час пониження підлоги престолу у 1863-1865 рр. [4]. Про велику кількість могил лютеранського цвинтаря XVIII ст. на початку бул. Бібіковського (суч. бул. Тараса Шевченка) дізнаємося з повідомлення 1876 р. [5]. Склепи у головному соборі Михайлівського Золотоверхого монастиря були виявлені під час встановлення калориферу у 1888 р. [6]. Але, оскільки Археологічна комісія лише з наказом імператора Олександра III від 1889 р. отримала право на надання дозволів на організацію розкопок у Російській імперії, описи згаданих пам'яток репрезентовані вибірковими повідомленнями [7].

Загалом, даний період характеризується переважно випадковим характером знахідок та ігноруванням масового матеріалу, до якого належали і поховання XVI-XVIII ст. Внаслідок тогочасної практики складання стислих описів і звітів, отримана інформація про зазначені вище пам'ятки є неповною. Зокрема, дослідники не вказували навіть приблизну кількість могил, обмежуючись словами «багато», «декілька» й ін. За рідкими винятками, ця «практика» триватиме до 1960-х рр. Часто наявність поховань, виявлених під час земляних робіт зазначалася особами, які не мали спеціальної підготовки. До того ж, розкопки, які відбувалися за рахунок приватних осіб, змушували вчених, на шкоду науковим пошукам, зосереджуватися на питаннях, що цікавили їх замовників. Відсутність належної уваги до пам'яток XIV-XVIII ст., низький рівень методів ведення польових робіт, поруч із недосконалістю того-

часної системи охорони пам'яток, призвели до безповоротної втрати значної кількості матеріалів. Однак, незважаючи на це, здійснені роботи продемонстрували широкі можливості для археологічного вивчення поховань. Відкрита у цей період загальна кількість пам'яток становить: 52 у простих ямах, 1 – у саркофазі та 12 у склепах і крипті; у т.ч. у Старому місті – 16, на Подолі – 23, на Печерську та форштадті – 20, на горі Юрковиці – 6.

Довоєнний період охоплює *1900-1930-ті рр.* та пов'язаний з потужними зрушеннями у дослідженні поховальних пам'яток міста. Так, у 1907-1908 рр. відомий археолог В.В. Хвойка здійснив розкопки Старокиївської гори. Майже одночасно, протягом 1908-1914 рр., Імператорська археологічна комісія доручила архітектору та археологу Д.В. Мілєєву провести масштабні досліди на території Десятинної церкви. Рівень фото- та графічної фіксації поховань демонструє відмінні практичні навички та високі професійні знання вченого, що, безсумнівно, випередили свій час. Завдяки його клопіткій праці вдалося отримати дані про точне розташування й основні складові поховального обряду 464 могил XVI-XVIII ст. [8]. Ці роботи фактично стали ядром вивчення некрополя старокиївської церкви Різдва Пресвятої Богородиці та поклали початок нової археологічної віхи в історії Києва.

Дослідження старокиївської Троїцької церкви та її цвинтаря були розпочаті з утворення окремої комісії Київського Товариства охорони пам'яток старовини та мистецтва у 1912 р. [9]. Членами останнього також були відкриті поховання на території Грецького Катерининського та Домініканського монастирів, церкви св. Духу [10; 11].

Після завершення Першої світової війни виконавчі органи влади почали виділяти кошти на археологічні розкопки, тобто переводити їх на державний рівень. Тепер усі виявлені матеріальні знахідки мали надходити до музейних фондів [12]. Однак, фактично дослідження відбувалися не за розробленими науковими програмами, а в умовах здійснення земляних і будівельних робіт. Контроль за археологічними й архітектурними дослідженнями належав Всеукраїнському археологічному комітету, створеному на базі Археологічної комісії Академії наук республіки у 1924 р. У його складі на території Києва працювали В.Г. Ляскоронський, С.С. Гамченко, Т.М. Мовчанівський, В.Є. Козловська й ін. Проте помітне пожвавлення археологічного життя виявилося скороминущим явищем. Придушення радянською владою політики українізації співпало з масовими репресіями представників не лише духовенства, але й музейної інтелігенції та науковців [13]. Одночасно відбувається штучне спрямування ідеології на переорієнтацію науково-культурної діяльності музеїв і заповідників на масову антирелігійну пропагандистську роботу, що негативно позначилося на дослідженні християнських некрополів [14].

Ще одним наслідком політики комуністичної партії СРСР кінця 1920-х рр. і в часи т. зв. безбожної п'ятирічки (1932-1936) стало планомірне знищення храмів та історичних кладовищ поблизу них. У Києві така доля спіткала низку церков: Царекостянтинівську (кінець 1920-х рр.); Військовий Микільський собор, подільську Успенську Пресвятої Богородиці церкву, Михайлівський Золотоверхий і Петропавлівський собори, Георгіївську, Василівську (Трьохсвятительську), Стрітенську, грецьку Катерининську, Борисоглібську, звіринецьку Різдва Іоанна Предтечі, Десятинну, подільську Різдва Христового, Добромикільську, Йорданську Миколаївську, Введенську та Воскресенську церкви [15]. Незважаючи на перераховані цілеспрямовані руйнівні дії радянської влади, саме у цей час було покладено початок системного введення до наукового обігу результатів масштабних польових робіт у містах, які тривають і дотепер.

Зі створенням у 1934 р. Інституту історії матеріальної культури АН УРСР (з 1938 р. – Інститут історії АН України) археологічне життя Києва помітно пожвавлюється. Так, Київською експедицією на чолі з Т.М. Мовчанівським протягом 1935-1936 рр. були проведені розкопки на території Софійського заповідника. Одним з найбільш цікавих об'єктів стало відкриття т. зв. «митрополичого склепу» у трансепті південної внутрішньої галереї Софійського собору [16-23]. Дослідження на території заповідника у 1939 та 1946 рр. продовжив М.К. Каргер [24]. Експедиція Т.М. Мовчанівського також працювала у садибі кол. Десятинної церкви, де протягом 1936-1937 рр. зафіксовано щонайменше 72 поховання [25-28]. Подальші розкопки М.К. Каргера на цій ділянці у 1938 та 1939 рр. виявили ще 13 поховань. Крім того, експедиціями Інституту історії матеріальної культури могили XVI-XVIII ст. зафіксовані на території Михайлівського Золотоверхого монастиря (28 пох.), Трьохсвятительської (9 пох.), Георгіївської (7 пох.), Борисоглібської (10 пох.) та Стрітенської (2 пох.) церков [23; 29; 30].

Дослідницький спадок Д.В. Мілєєва та Т.М. Мовчанівського демонструє розуміння вченими важливості вивчення поховальних пам'яток ранньомодерного Києва. Впродовж даного періоду розкрито 812 поховань у простих ямах, 4 – у саркофагах, 5 на вимостках і комплексах з огородженням тіла, 8 – у склепах і крипті. Вони були досліджені на території Старого міста (705 пох.), Подолу (112 пох.), Печерська і форштадту (1 пох.) та у Китаївському монастирі (5 пох.). Однак, Друга світова війна перервала поступальний розвиток науки у цьому напрямку та змістила акценти на інші археологічні об'єкти.

Третій період досліджень тривав *з середини 1940-х до першої половини 1970-х рр.* оскільки у цей час вивчення слов'яно-руських старожитностей стає пріоритетною тенденцією вітчизняної археології, то поодинокі могили та некрополі пізніших часів часто залишалися без належної археологічної та фотографічної фіксації або отримували стислий опис у формі констатації їх наявності та приблизної сумарної кількості.

Протягом 1945-1947 рр. під час роботи Київської Археологічної експедиції АН СССР та АН УССР під керівництвом К.М. Каргера розкриті могили на території некрополя Спаської старокиївської церкви (1 пох.), Софійського (1 пох.) та Видубицького (13 пох.) монастирів. З кінця 1940-х рр. Київську експедицію Інституту археології АН УРСР очолювали І.М. Самойловський, М.В. Холостенко та В.К. Гончаров. Начальниками окремих ділянок були В.А. Богусевич, Р.О. Юра та Ф.Б. Копилов. Завдяки здійсненим спостереженням за земляними роботами в усіх частинах міста вдалося зафіксувати залишки поховань багатьох цвинтарів. Парафіяльні некрополі досліджені біля Георгіївської (42 пох.), старокиївської Троїцької (>15 пох.), Стрітенської (2 пох.), Золотоустівської (30 пох.), колишньої Федорівської (25 пох.), подільської Успенської (2 пох.) та печерської Спаської (7 пох.) церков [31-36]. До числа монастирських кладовищ, зафіксованих у цей час, входять Братський (4 пох.), Кирилівський (21 пох.), Києво-Печерський (10 пох.), Софійський (2 пох.) і Микільсько-Слупський (2 пох.) [34; 37-41]. Ще 40 кістяків походять з міських цвинтарів і 3 – з присадибних поховань.

На жаль, 1960-ті рр. не позначилися зростанням зацікавленості археологів до пам'яток «пізнього» періоду. Підтвердженням тогочасної оцінки поховань в якості посереднього явища є їх побіжне згадування у наукових звітах або винесення цієї інформації на сторінки польових щоденників.

Початок планомірних і систематичних досліджень міста післямонгольського часу пов'язаний з утворенням Київської постійно діючої експедиції (пізніше – Відділ археології Києва) Інституту археології НАН України на чолі з П.П. Толочком у 1970 р. Ще одним поштовхом стало створення окремого Подільського загону у складі Київської експедиції, НПК «Археолог» і Центру археології Києва. Науковим спадком вивчення І.Ф. Тоцькою Софійського монастиря у 1972-1973 рр. стала фіксація 20 поховань XIII-XVII ст. у простих ямах [42; 43]. У межах Видубицького некрополя докладний опис здобули низка поховань [44]. Особливу цінність, з наукової точки зору, серед них мають ієрейський склеп 1664 р. та крипта 2 у Михайлівському соборі.

Значний блок поховальних комплексів, відкритих під час розкопок даного періоду, продемонстрував неготовність вчених до сприйняття цвинтаря як складного цілісного об'єкту, що потребує залучення допоміжних дисциплін і всебічного аналізу. Наслідком цього стала поширена серед археологів практика уникнення докладної фіксації поховальних пам'яток XIV-XVIII ст. Незважаючи на уривчастий характер досліджень, вони окреслили масштаби та напрями майбутніх археологічних та архітектурних робіт. Відбулися детальні обстеження низки склепів, саркофагів і ґрунтових поховань, а також було археологічно доведено їх приналежність до «пізнього» часу. Підсумком інтенсивної роботи київських експедицій протягом 1940 – першої половини 1970-х рр. стало розкриття 230 поховань у простих ямах, 2 – у кам'яних ящиках і 10 – у цегляних гробницях; у т.ч. 144 – у Старій частині, 45 – на Подолі та Плоскому, 20 – у Печерській частині, 33 – на околицях міста.

Найбільш потужний з інформативної точки зору масив поховальних пам'яток здобуто у *сучасний період* вивчення, який розпочався *у другій половині 1970-х років* і став послідовним продовженням попереднього. Великомасштабні дослідження відбулися у всіх історичних районах міста. До того ж, з кінця 1980-х рр. храми дедалі частіше поверталися під управління православної церкви, що додатково посилило інтерес до висвітлення історії культових споруд і цвинтарів поблизу них. Значну роль у цьому процесі відіграла діяльність Інституту археології НАН України та Українського товариства охорони пам'яток історії та культури.

Подільський загін Київської експедиції на чолі з К.М. Гупало (1976-1979) та з 1996 р. Г.Ю. Івакіним здійснив розкопки на території подільської Успенської церкви [45-47]. Їх результатом стало виявлення щонайменше 38 поховань у простих ямах і 19 – у цегляних гробницях. Особлива увага була спрямована на опис будівельних матеріалів склепів, які є хронологічними індикаторами.

Під час археологічних робіт під керівництвом М.А. Сагайдака у 1987, 1992-1994 рр. на території колишнього Братського монастиря було розчищено 27 поховань XVII-XVIII ст. [48-50]. На жаль, більшість з них мала погану збереженість або була порушена, що стало суттєвою перепоною під час фіксації. Дослідження ще одного монастирського некрополя, розташованого поруч – Грецького, відбулися у 1996 р. [51]. Вдалося простежити 21 ґрунтову могилу та склеп, але докладної характеристики вони не отримали.

У 1993 та 2003 рр. експедиціями НПК «Археолог» і подільською на вул. Юрківський, 3 біля невідомого храму XII ст. досліджено 132 поховання у простих ямах і 4 – у гробницях кінця XVII-1730-х рр. [52; 53]. Однак, через їх лаконічний опис, основним джерелом інформації стали фото- та графічна фіксація. Коротку характеристику також отримали поховальні комплекси відкриті на території Покровської у 1975 та 1985 рр. (33 пох.), Микільсько-Притиської у 1980 р., Набережно-Микільської у 1987 р. (21 пох.) і Свято-Введенської у 2003 та 2006 рр. (27 пох.) церков [54-59].

Найбільші розкопки були здійснені протягом 1996-1999 рр. на території Михайлівського Золотоверхого монастиря [60; 61]. У результаті зафіксовано 543 поховання у простих ямах,10 – у склепах і 2 – у криптах. Абсолютна більшість з них отримала науковий опис і локалізацію на загальному плані.

Роботи Старокиївської експедиції й Архітектурно-археологічної експедиції на початку XXI ст. суттєво змінили уявлення про цвинтарі Верхнього міста. Зокрема, основний блок даних про кладовище старокиївської Золотоустівської церкви отримано у результаті проведених у 1994, 2002-2003 рр. досліджень на вул. Великій Житомирській, 9. Кладовище активно функціонувало протягом XVII-XVIII ст. На частині його площі (~100 м^2) розчищено 66 могил [62; 63]. Вивчення некрополя Троїцької церкви відбулося у 1997 та 2004 рр. [64; 65]. Авторами розкопок виявлено щонайменше 176 ґрунтових могил і цегляний склеп середини XVII-XVIII ст.

Високий рівень фіксації поховальних пам'яток продемонстровано на прикладі спільних розкопок Архітектурно-археологічної експедиції на чолі з Г.Ю. Івакіним і дослідниками Ермітажу (Санкт-Петербург, РФ) кладовища старокиївської церкви Різдва Пресвятої Богородиці. Протягом 2005-2009 рр. було розчищено щонайменше 84 комплекси у простих ямах, з огородженням тіла та саркофазі. Незважаючи на велику долю порушених пам'яток, отримані дані дозволяють простежити головні особливості парафіяльного поховального обряду.

Періодичні археологічні роботи співробітників Національного заповідника «Софія Київська» й Інституту археології НАН України на території довкола головного собору виявили могили на різних ділянках, що допомагає у визначенні топографії даного цвинтаря [66-68].

Потужні розкопки на сучасному етапі вивчення торкнулися і Печерської частини міста. Відбудова Успенського собору Києво-Печерської лаври, що тривала на межі століть, зумовила необхідність проведення повноцінних польових робіт. Однак, стислі терміни та складні умови на будмайданчику призвели до значних наукових втрат відомого історичного некрополя України. Соборна площа та руїни Успенського собору стали об'єктом дослідження експедиції В.О. Харламова (1982, 1983, 1986), Г.Ю. Івакіна та С.А. Балакіна (1999, 2000) [69; 70]. Розкопки на території печерського храму Преображення Господнього були проведені Архітектурно-археологічною експедицією на чолі з В.О. Харламовим у 1989-1990 рр. [71; 72]. Приводом до них став благоустрій довколишнього подвір'я. Загалом виявлено 81 поховання, у т.ч. 7 частково зруйнованих, ще 11 зафіксовано у вигляді контурів могильних ям, вирубаних у кладці фундаментів храму.

Ще одні масштабні археологічні дослідження відбулися на території колишнього Вознесенського жіночого монастиря, які впродовж 2005-2007 рр. очолював Г.Ю. Івакін. Кількість відкритих поховань складає 277 одиниць у простих ямах, 6 – на вимостках або комплексах із огородженням тіл і 10 – у цегляних склепах [73]. Особлива цінність цього некрополя полягає у його майже повній дослідженій площі, а також у можливості порівняння двох етапів його існування – монастирського та парафіяльного. Результатом насиченого археологічного вивчення міста впродовж даного періоду стали 1755 поховань у простих ямах, 12 – у пірофілітових саркофагах, 7 – на цегля-

них вимостках або у комплексах з огородженням тіла, 64 – у склепах і 5 – криптах, у т. ч. 945 – у Старокиївській, 425 – Подільський і 465 – Печерській частинах, і 8 – на околицях міста.

Отже, за майже 200-літню історію відкриття поховань XVI-XVIII ст. у межах Києва накопичено значний фактичний масив, що складається з щонайменше 2862 (95,4%) поховань у простих ямах, 19 (0,6%) – у пірофілітових саркофагах, 13 (0,4%) на вимостках або у комплексах з огородженням тіла, 97 (3,3%) – у склепах і 7 (0,2%) – у криптах. Усі відкриті пам'ятки належать до парафіяльних (23), монастирських (11) і міських (3) цвинтарів, поодиноких могил, а також до могильників (8), культових споруд поблизу яких не зафіксовано. Слід враховувати нерівномірність і недостатню археологічну вивченість міста. Тому кількість могил є неостаточною, й неодмінно збільшиться з проведенням нових розкопок.

У період з середини XIX ст. до середини 70-х років XX ст. цвинтарі пізньосередньовічного та ранньомодерного часу, як і окремі могили, не стали самостійним предметом археологічного вивчення. Їх фіксація відбувалася здебільшого у контексті дослідження давньоруських пам'яток або у ході нагляду за земляними роботами та розвідками, що зумовило переважно неповний, іноді навіть приблизний, опис об'єктів. Дослідження носили поверховий характер, приділена увага часто обмежувалася контекстом порушеного могилами більш раннього культурного шару. З цієї схеми випадають розкопки, проведені Д.В. Мілєєвим і Т.М. Мовчанівським, оскільки вони характеризуються високим професійним рівнем і прагненням до повного наукового відтворення поховань XVI-XVIII ст.

На жаль, надбання вчених не призвело до відповідних змін у всій київській археології. Причиною переривання потужного фахового досвіду стали світові війни та тривалі криваві сталінські репресії. Натомість, підсумком зростання активності пам'яткоохоронних організацій і роботи самостійної Київської постійнодіючої експедиції з середини 1970-х рр. стали планомірні масштабні розкопки міста, у т.ч. і поховальних пам'яток пізнього Середньовіччя та раннього Нового часу. Отримані матеріали відкрили нові можливості для наукового вивчення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Сементовский Н. Киев его святыня, древности, достопамятности и сведения необходимые для его путешественников / Н. Сементовский. – К.: Тип. губернского управления, 1871. – С. 44.
2. О. Л. Письмо А.С. Аненкова киевскому генерал-губернатору Д.Г. Бибикову // Киевская старина. – 1894. – № 4. – С. 153, 155.
3. Ковпаненко Н.Г. Архітектурно-мистецька спадщина України в працях визначних учених другої половини XIX – початку XX ст. / Н.Г. Ковпаненко // Український історичний журнал. – 2005. – № 6. – С. 112-128.
4. Л[ебединцев]. П. Спас на Берестове / П. Лебединцев // Киевская старина. – 1888. – № 7. – С. 10, 11.
5. Центральний державний історичний архів у м. Києві (далі – ЦДІАК), ф.442, оп.55, спр.8. – Ч.1. – 286 арк.
6. ЦДІАУК, ф.169, оп.8, спр.3317, арк.4, 6.
7. Формозов А.А. Очерки по истории русской археологии / А.А. Формозов. – М.: Изд-во Академии наук СССР, 1961. – С. 104.
8. Козюба В. Дослідження садиби Десятинної церкви у Києві в 1908-1914 рр. (за матеріалами щоденників Д.В. Мілєєва) / В. Козюба // Ruthenica. – 2005. – Т. IV. – С. 169-214.
9. ЦДІАК, ф.725, оп.1, спр.30, арк.33.
10. ЦДІАК, ф.725, оп.1, спр.3, арк.202.
11. ЦДІАК, ф.725, оп.1, спр.101, арк.2, 6, 12
12. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського НАН України, ф.Х, спр.15328, арк.1.
13. Івакін В.Г. Некрополістика давньоруського Києва: втрати XX ст. / В.Г. Івакін // Могилянські читання 2008 року: зб. наук. праць. – К., 2009. – С. 304.
14. Ткаченко Г. Поховальний обряд на Переяславщині в кін. XIX – на початку XX ст. / Г. Ткаченко // Pereyaslavica: Наукові записки Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслава». – Переяслав-Хмельницький, 2009. – Вип. 3 (5). – С. 263-266.
15. Геврик Т. Втрачені архітектурні пам'ятки Києва / Т. Геврик // Пам'ятки України. – 1990. – № 1-2. Вставка. – С. 1-36.
16. Науковий архів Інституту археології НАН України (далі – НА ІА НАНУ), ф.60, оп.6 (Київ), спр.58, 15 арк.
17. НА ІА НАНУ, ф.60, оп.6 (Київ), спр.59, 29 арк.
18. НА ІА НАНУ, ф.60, оп.6 (Київ), спр.57, 10 арк.
19. НА ІА НАНУ, ф.61, оп.7 (Київ), спр.94, 12 арк.
20. НА ІА НАНУ, ф.60, оп.6 (Київ), спр.53, 31 арк.
21. НА ІА НАНУ, ф.60, оп.6 (Київ), спр.62, 69 арк.
22. НА ІА НАНУ, ф.60, оп.6 (Київ), спр.61, 25 арк.
23. НА ІА НАНУ, ф.12, спр.269, 101 арк.
24. Каргер М.К. Археологические исследования Древнего Киева. Отчёты и материалы (1938-1947 гг.) / М.К. Каргер. – К.: Изд-во АН УССР, 1951. – С. 245.
25. НА ІА НАНУ, ф.60, оп.6 (Київ), спр.37, арк.6-21.
26. НА ІА НАНУ, ф.60, оп.6 (Київ), спр.35, арк.8-40.
27. НА ІА НАНУ, ф.60, оп.6 (Київ), спр.36, арк.8-11.
28. НА ІА НАНУ, ф.60, оп.6 (Київ), спр.34, арк.3.
29. НА ІА НАНУ, ф.12, спр.111, арк.14.
30. НА ІА НАНУ, ф.63, спр.250, арк.10.
31. НА ІА НАНУ, ф.64, оп. за 1949 р., спр.1949/3г, арк.15.
32. НА ІА НАНУ, ф.64, оп. за 1952 р., спр.1952/15г, арк.32.
33. НА ІА НАНУ, ф.64, оп. за 1952 р., спр.1952/15г, арк.33.
34. НА ІА НАНУ, ф.64, оп. за 1953 р., спр.1953/24, 10 арк.
35. НА ІА НАНУ, ф.64, оп. за 1954 р., спр.1954/36, арк.8.
36. НА ІА НАНУ, ф.64, оп. за 1956 р., спр.1956/33, арк.10.
37. НА ІА НАНУ, ф.64, оп. за 1947 р., спр.250, арк.8.
38. НА ІА НАНУ, ф.64, оп. за 1952 р., спр.1952/15г, арк.10.
39. Холостенко Н.В. Исследование руин Успенского собора Киево-Печерской Лавры / Николай Вячеславович Холостенко // Советская археелогия. – 1955. – № XXIII. – С. 356.
40. НА ІА НАНУ, ф.64, оп. за 1961 р., спр.1961/61, арк.7.
41. Марголіна І. Поховання на теренах Києво-Кирилівського монастиря / І. Марголіна // Наукові записки. Біографічна некрополістика в контексті сучасної історичної науки. Джерела та результати досліджень: зб. пр. молодих вчених та аспірантів. – К., 2002. – С. 324.
42. НА ІА НАНУ, ф.64, оп. за 1972 р., спр.1972/109, арк.3-5.
43. НА ІА НАНУ, ф.64, оп. за 1973 р., спр.1973/110, арк.7-10.
44. НА ІА НАНУ, ф.64, оп. за 1972 р., спр.1972/34б, арк.7-20.
45. НА ІА НАНУ, ф.64, оп. за 1977 р., спр.1977/9б, 42 арк.
46. НА ІА НАНУ, ф.64, оп. за 1979 р., спр.1979/16в. – 36 арк.
47. НА ІА НАНУ, ф.64, оп. за 1996 р., спр.1996/1. – 34 арк.
48. НА ІА НАНУ, ф.64, оп. за 1987 р., спр.1987/26, арк.2-4.
49. НА ІА НАНУ, ф.64, оп. за 1992 р., спр.1992/30, арк.5, 6.
50. Сагайдак М. Археологічні дослідження на території Братського монастиря в м. Києві / М. Сагайдак, В. Тимощук, Ю. Башкатов // Дослідження археологічних пам'яток українсь-

кого козацтва: зб. наук. ст. – 1995. – Вип. 4. – С. 37.
51. НА ІА НАНУ, ф.64, оп. за 1996 р., спр.1996/85, арк.3, 4, 14.
52. НА ІА НАНУ, ф.64, оп. за 1993 р., спр.1993/57, 123 арк.
53. НА ІА НАНУ, ф.64, оп. за 2003 р., спр.2003/126, ч. І, 41 арк.
54. НА ІА НАНУ, ф.64, оп. за 1975 р., спр.1975/25а, арк.23, 28.
55. НА ІА НАНУ, ф.64, оп. за 1983 р., спр.1983/23в, арк.4.
56. НА ІА НАНУ, ф.64, оп. за 1985 р., спр.1985/8а, арк.20.
57. НА ІА НАНУ, ф.64, оп. за 1987 р., спр.1987/26, арк.2-4, 41.
58. Сергєєва М.С. Дослідження на Київському Подолі по вул. Почайнинська, 27/44 у 2003 р. / М.С. Сергєєва, С.П. Тараненко, О.Ю. Журухіна // Археологічні дослідження в Україні 2003-2004 рр. – Запоріжжя, 2006. – С. 58-60.
59. Тараненко С.П. Могильник Введенської церкви XVII-XIX ст. на Подолі Києва / С.П. Тараненко, В.В. Крапивка // Funeralia Lednickie. – 2011. – Spotkanie 13. – S. 307-312.
60. НА ІА НАНУ, ф.64, оп. за 1997 р., спр.1996-1997/103, т. 1, 201 арк.
61. Івакін Г.Ю. Звіт про археологічні дослідження території Михайлівського Золотоверхого монастиря в 1999 р. / Г.Ю. Івакін, Г.А. Козубовський, В.К. Козюба, С.Є. Поляков, А.А. Чекановський, Л.В. Чміль. – К., 2001. – 120 арк.
62. НА ІА НАНУ, ф.64, оп. за 1994 р., спр.1994/18, арк.49, 50.
63. НА ІА НАНУ, ф.64, оп. за 2003 р., спр.2003/197, арк.4, 12.
64. НА ІА НАНУ, ф.64, оп. за 1997 р., спр.1997/34, арк.13-18.
65. НА ІА НАНУ, ф.64, оп. за 2004 р., спр.2004/42, 103 арк.
66. НА ІА НАНУ, ф.64, оп. за 2003 р., спр.2003/131, арк.7.
67. НА ІА НАНУ, ф.64, оп. за 2004 р., спр.2004/79, арк.5.
68. Івакін Г.Ю. Нові дослідження храму XI ст. у садибі Софії Київської / Г.Ю. Івакін, Т.А. Бобровський, В.К. Козюба // Археологічні дослідження в Україні 2014 р. – К., 2015. – С. 64-69.
69. НА ІА НАНУ, ф.64, оп. за 1982 р., спр.1982/34е, 29 арк.
70. Івакін Г.Ю. Деякі підсумки досліджень на території Києво-Печерської Лаври у 2000 р. / Г.Ю. Івакін, С.А. Балакін // Могилянські читання 2001 року: зб. наук. праць. – К., 2001. – С. 126-135.
71. Архів Києво-Печерської лаври – архів. – ф. НВФ, спр.384, 30 арк.
72. Там само. – Ф. НВФ, спр.385, 27 арк.
73. Івакін Г.Ю. Археологічні дослідження на внутрішньому подвір'ї Старого Арсеналу у 2007 р. / Г.Ю. Івакін, Г.А. Козубовський, А.А. Чекановський, Л.В. Чміль, О.В. Оногда // Археологічні дослідження в Україні 2006-2007 рр. – К., 2009. – С. 119-121.

Мельник Олена *Археологічні дослідження поховань Києва XVI-XVIII ст.*

У статті розглянуто питання археологічного дослідження поховальних пам'яток Києва XVI-XVIII ст. На основі особливостей ведення польових розкопок та отриманих результатів виокремленні чотири основні історичні періоди. Перший з них («період антикваріанізму») тривав протягом XIX ст. та пов'язаний з роботою археологів-аматорів. «Довоєнний» період (1900-1930-ті рр.) позначився суттєвими зрушеннями у методиці дослідження. Незважаючи на значний блок, відкритих протягом третього періоду (др. пол. 1940 – пер. пол. 1970-х рр.) поховальних комплексів, останні все ж не стали об'єктом самостійного вивчення. Великомасштабні дослідження Києва останніх трьох десятиліть продемонстрували нові можливості та важливість дослідження могил XVI-XVIII ст. у контексті історичної топографії міста та знаменували собою четвертий (сучасний) період.

Ключові слова: *археологічне вивчення, Київ, поховання, некрополь, XVI-XVIII ст.*

Мельник Елена *Археологические исследования захоронений Киева XVI-XVIII вв.*

В статье рассмотрены вопросы археологического исследования погребальных памятников Киева XVI-XVIII вв. На основе особенностей ведения полевых раскопок и полученных результатов выделении четыре основные периоды. Первый из них («период антикварианизма») продолжался в течение XIX в. и связан с работой археологов-любителей. «Довоенный» период (1900-1930-е гг.) ознаменовался существенными сдвигами в методике исследования. Несмотря на значительный блок открытых в течение третьего периода (втор. пол. 1940 – пер. пол. 1970-х гг.) погребальных комплексов, последние все же не стали объектом самостоятельного изучения. Крупномасштабные исследования Киева последних трех десятилетий продемонстрировали новые возможности и важность исследования могил XVI-XVIII вв. в контексте исторической топографии города и знаменовали собой четвертый (современный) период.

Ключевые слова: *археологическое изучение, Киев, погребение, некрополь, XVI-XVIII вв.*

Melnyk Olena *Archaeological research of Kyivan burials of the 16th-18th centuries*

This article analyzes the archaeological research of burials from the 16th-18th centuries in Kyiv, Ukraine. The archival data is based on the field reports of expeditions by the Imperial Archaeological Commission, the Archaeological Committee of Ukraine, the Institute for the History of Material Culture of the Academy of Sciences of UkSSR, the Institute of Archaeology of the Academy of Sciences of Ukraine, the Academy of Sciences of USSR and the UkSSR. Most of the burials were discovered during expeditions of the Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences, which was established in 1970.

This author identifies four basic periods distinguished by their scientific approach to the study of burials. The first of these periods comprises the 19th century and is characterized by excavations by amateur archaeologists who appear to have discovered burials by accident. The second, or pre-war period, encompasses excavations from 1900 to the early 1930s. It corresponds to a significant change in the scientific methodology employed. The high professionalism of these excavations, by D. Mileev and T. Movchanivskyj, demonstrated archaeological potential and the need to study more closely the burials of the 16th-18th centuries. The third period began in the mid-1940s and extends to about 1975. In contrast to the second period, and despite intensive expeditions during this post-war period, with few exceptions the data provides only succinct information without graphics. The fourth period of the study begins in the mid-1970s and is still ongoing. It is marked by decidedly more detail regarding the fixation of subjects in the field. Heading architectural and archaeological expeditions, V. Kharlamov and G. Ivakin effected important roles in the advancement of scientific methodology in this period.

As a result of some 200 years of research in Kyiv, nearly 3,000 burials have been studied including 2862 in simple pits, 19 in sarcophaguses, 13 on pavements, 97 in underground vaults, and 7 in crypts.

Keywords: *archaeological research, Kyiv, burials, cemetery, 16th-18th centuries*

Рецензенти:
Гаврилюк Н.О., д.і.н., ст. наук. співр.
Кривошея Ір.І., д.і.н., професор

Надійшла до редакції 28.01.2017 р.